
נוספות להערוך

Author(s): י. ברנאי

Reviewed work(s):

Source: *Zion / ציון*, Vol. (תשל"ז), pp. 306-311

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.jstor.org/stable/70060308)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70060308>

Accessed: 26/11/2011 11:48

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

נוספות להערות

מאת יעקב ברנאי

הריני מודה לגב' חיה כ"ץ-שטיימן, על הערותיה החשובות למאמרי הקצר שנתפרסם בציון מב, והנני מבקש להעיר אל דבריה:

להערה א': זמן בואו של ר' גרשון לקושטא

המעירה מביאה 'שתי עדויות מוכיחות' שר' גרשון הגיע לקושטא כבר בשנת תק"ו, ולא בשנת תק"ז כפי שהיה ידוע לנו עד כה.

העדות הראשונה המובאת היא מדברי הבעש"ט באיגרתו הידועה לר' גרשון, 'שנכתבו אחרי שר' גרשון יצא לדרך'. להלן דברי הבעש"ט באיגרתו הנז': 'כי בר"ה שנת תק"ז עשיתי השבעת עליית הנשמה כידוע לך'.¹ הביטוי בדברי הבעש"ט 'כידוע לך' שמא מרמז כי ר' גרשון נכח בעת עליית הנשמה הנז', ורק לא ידע את פרטיה. אף אם מדברים אלו משמע שר' גרשון לא היה במקומו של הבעש"ט בר"ה תק"ז; לא משמע מהם שכבר היה בקושטא באותה עת.²

ידוע לנו, כי ר' גרשון הגיע לקושטא בשנת תק"ז, עובדת היותו בה בשנה זו עולה בבירור מעדות על שהייתו שם באביב תק"ז: (א) מתשובתו של ר' יחזקאל לנדא אל ר"ג שבה מוזכרת איגרת של ר"ג אליו מסמוך לחודש שבט תק"ז³; (ב) מחתימתו 'על אגרת שדרים' שעברו אז בקושטא.⁴

כהוכחה ב' מביאה המעירה את דברי בעל 'הנודע ביהודה'⁵ בתשובה לרבה של קושטא ר' יצחק בכר דוד. תשובה זו באה בסמוך לתשובה אחרת שנשלחה לר' גרשון לקושטא. שתי תשובות אלו אין בהן תאריך. בשתי הציטטות המובאות בהערה מדובר

1 בן פורת יוסף, לר' יעקב יוסף מפולנאה, קארעץ תקמ"א, בסוף הספר.

2 דברים דומים כתב גם א' רובינשטיין, 'שבח משבחי הבעש"ט (?)', תרביץ, לה (תשכ"ו), עמ' 182; הנ"ל, 'אגרת הבעש"ט לר' גרשון מקוטוב', סיני, סז (תשל"ל), עמ' קכח.

3 נודע ביהודה, פראג תקל"ו, אה"ע סי' ע"ג וראה הערה 4.

4 א"י השל, 'ר' גרשון קוטובר פרשת חיי וועליתו לארץ ישראל', HUCA כג II, עמ' סד—סה בשיבושים, על-פי ספר הפרדס לר' אריה ליב עפשטיין, קיניגסברג תקי"ט, דף ג' ע"א—ע"ב.

5 ראה בהערת גב' כ"ץ-שטיימן, הערה מס' 7.

על קבלת מכתבים מר' גרשון בתאריכים שונים. אין גם לדעת מתי נשלחו מכתבים אלו שכן פעילות הדואר בתקופה זו אינה קבועה וסדירה. מכתב אחד נתקבל אצל ר' יחזקאל לנדא ב'חודש האיתנים' (תשרי) ואילו השני נתקבל: 'זה שנה בחדש שבט'. אף על המכתב השני הספיק לענות לר' גרשון. אך אין ללמוד מכאן מאום על הזמן המדויק של שהיית ר' גרשון בקושטא שהרי התשובה שלפנינו לא נשלחה לר' גרשון אלא לרבה של קושטא. כל שמוזכר בה לענייננו הוא שתשובה אחרת הועברה על-ידי ר' גרשון בעת שהיה בקושטא, והדברים קשים.

התשובה שבס' ע"ג ב'נודע ביהודה' ונשלחה לר' גרשון, נכתבה כנראה לאחר שבט תק"ז, שכן אחד מגבירי קושטא, דוד זונאנה שמת באותו חודש, נזכר בה בברכת המתים⁶, אולם כאמור אין לדעת אם תאריך שתי התשובות זהה הוא, אף כי יש קשר ביניהן.

ניתן להציע את ההצעה הבאה באשר לזמנן וסדרן של כתיבת שתי תשובות אלו: ר' גרשון כתב לר' יחזקאל איגרת מקושטא סמוך למותו של דוד זונאנה בשבט תק"ז. ר' יחזקאל ענה לו מיד אחר-כך וזוהי התשובה בספרו סי' עג' הנז"ל. במכתב שכתב לר"ג היתה גם תוספת מרבה של קושטא ר' יצחק בכר דוד, ובתשובתו צירף ר' יחזקאל תשובה (כנראה לא את התשובה הנמצאת בס' ע"ז). ר' יחזקאל קיבל את איגרתו של ר"ג ביריד כיוון שאינו מזכיר פרטים נוספים אודות היריד יקשה לקבוע לפי ידיעה זו את תאריך קבלת מכתבו של ר"ג. התשובה ששלח ר' יחזקאל לר' גרשון הגיעה לר' יצחק בכר דוד, אך אין אנו יודעים אם על-ידי ר' גרשון, שכן שמא כבר לא היה אז בקושטא ויצא לארץ-ישראל?

בתשובה השנייה — המצויה כאן בס' ע"ד — עליה הסתמכה המעירה נזכר שר' יחזקאל קיבל שני מכתבים מר' גרשון ובהם דברי ר' יצחק בכר דוד. האחד בחודש איתנים והקודם לו 'זה שנה בחודש שבט'. נוכל אפוא לומר לאור הנסיון לתארך את התשובה הקודמת בספר, כי המכתב הראשון הגיע לר' יחזקאל בשבט תק"ז שאז היה כבר ר"ג בקושטא, ואילו השני הגיע בחודש תשרי תק"ח כשר' גרשון כבר היה בארץ-ישראל, אלא שכתבו בקושטא לפני שיצא, בסוף חודש אייר תק"ז.

נראה לי איפא שהתשובה השנייה לרבה של קושטא היא משנת תק"ח (והעובדה שלא נשלחה דרך ר' גרשון כמו התשובה הקודמת מעידה שר' גרשון כבר לא היה בקושטא) ואילו התשובה לר' גרשון נשלחה ללא ספק בשנת תק"ז, אחרי מות דוד זונאנה. ועדיין אין בידינו הוכחה ברורה שר' גרשון אכן כבר היה בקושטא בשנת תק"ו כפי שניסתה המעירה לטעון.

להערה ב': זמנה של איגרת חברון

המעירה סבורה כי זמנה של איגרת חברון הוא משנת תק"י ולא משנת תק"ח, כפי שסברתי וסברו לפני⁷. וזאת בהסתמכה על אי־התאמה שבין ער"ה שנת תק"ח לערב שבת באותה שנה, ומצינת שער"ה ביום שישי חל בער"ה תק"י. על סמך הערה זו נעשה נסיון להסביר שורה של תמיהות חדשות שנתעוררו עקב איחור האיגרת ובכללן: שמות החכמים למשפחת רזאניש, תאריך המגיפה הגדולה בירושלים שהיה ידוע בשנת תק"ח.

לא נדון כאן בכל הבעיות המתעוררות מדבריה של הכותבת, אלא בתאריך האיגרת.

באיגרת גופה מצויה הוכחה חותכת שהיא משנת תק"ח ולא משנת תק"י. ר' גרשון כותב באיגרתו:

אה"י גיסי אדבר נא מלתא כד הווינא במדורך קודש אמרת לי פעם אחת שרואה אתה במראה שבא חכם לירושלים ממדינת מערב והוא ניצוץ של משיח כך שהוא בעצמו אינו יודע... ואח"כ אמרת לי שאין אתה רואה אותו וכמדומה לך שהלך לעולמו, וכשבאתי לכאן חקרתי אח"ז הדבר וסיפרו לי מזה האיש פלאי פלאות ושמו היה ר' חיים בן עטר והי' חסיד גדול... ובעוה"ר לא האריך ימים בירושלים כ"א שנה א' וח' למר שביק זה כמו ארבעה שנים בזה הזמן שאמרת לי וספרתי⁸ להחכמים דברך מה שאמרת עליו ונבהלו משמוע⁸.

לפנינו תאריכים ידועים המלמדים כי האיגרת נכתבה בשנת תק"ח. ר"ח בן עטר יצא מאיטליה בדרכו לארץ־ישראל בסוף שנת תק"א אלא שלא התיישב מיד בירושלים, עקב מגיפה שהיתה בעיר. כשנה סובבה החבורה בגליל ובסוף שנת תק"ב (בחודש אב) הגיעה לירושלים⁹, לא עברה שנה לשהייתו בירושלים ונפטר בה ביום ט"ו בתמוז תק"ג¹⁰. לדעתי אין לפקפק בדבריו של ר' גרשון המסיחים לפי תומם דברים ששמע על ר"ח בן עטר. הוא דייק בדבריו כי ר"ח בן עטר חי בירושלים רק שנה אחת, ומסתבר כי גם קביעת תאריך מותו מדויק

7 ובעיקר י' היילפרין, העליות הראשונות של החסידים, ירושלים ות"א תש"ז, עמ' 52—54.

8 ב"ד כהנא, ברכת הארץ, ירושלים תרס"ד, דף סג ע"ב.

9 ראה: י"ב קלאר, רבי חיים בן עטר, עמ' עא—עב, פז והאיגרות שם; מ' בניהו, 'לתולדות בית המדרש "כנסת ישראל" בירושלים', ירושלים (רבעון), ב (תש"ט), עמ' קד.

10 ראה למשל: א"ל פרומקין — א' ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, ג, ירושלים תרפ"ט (הדפסה מחודשת, ת"א תשכ"ט), עמ' 12, ושם ציון מצבתו.

בדבריו. דברי ר' גרשון כי מותו של ר"ח בן עטר היה 'כמו ארבעה שנים' מלמדים שהאיגרת היא משנת תק"ח. לא נוכל להקדימם לשנת תק"ז שכן בסוף אייר — תחילת סיון תק"ז הגיע ר' גרשון לארץ־ישראל. תיאור ביקורו של ר"ג בירושלים מוסב אפוא על ר"ה תק"ח והאיגרת נכתבה כפי שסברנו תחילה בסוף חורף תק"ח. גם בעובדה שבקטע הנז"ל נאמר בפירוש כי תקופת מותו של ר"ח בן עטר היתה ידועה בשעתו לבעש"ט, מחזקת את הדיעה שתאריך מותו של בן עטר מדויק הוא. הטענה שהמכתב נכתב בשנת תק"י תמוהה שכן, תאריך מותו של ר"ח בן עטר קודם לשנת תק"י בשש וחצי שנים והדבר סותר את דבריו של ר"ג באיגרתו. אשר לסתירה שבדברי ר"ג אודות ער"ה שחל ביום שישי, נראה שהתכוון ליום שישי הקרוב לר"ה ולא לער"ה ממש. עדות לכך שהשבת הראשונה לשהותו של ר"ג בירושלים, לא היתה ר"ה, ניתן אולי למצוא באיגרת עצמה. באיגרת הוא מספר: 'בשבת הראשון באו אלי כל חכמי ירושלים... ועכבתי בתפילתי כדי שלא ימצאו אותי בביתי ובאו כולם ולא מצאו אותי...'. נראה לי קשה שלא הזכיר שאותה שבת היתה א' דר"ה, וכן שכל חכמי ירושלים מוצאים לעצמם פנאי בר"ה לעסוק בענייני ציבור ומסיימים תפילתם מוקדם כדי לחפש את ר' גרשון.

כאפשרות לפתור את בעיית התאריך יש ביכולתנו להציע: באיגרת נאמר 'בר"ח [בכ"ח — תיקון של גב' שטיימן ואחרים, המתקבל על הדעת] אלול בנסיעתי לירושלים... ובאתי ביום ששי ער"ה בבקר תוך עיה"ק'.

מכיוון שאין בידינו כ"י של איגרת זו, הרי גם מתיקונה של גב' שטיימן עולה כי נפלו בה שיבושים לא מעטים בטקסט הנדפס, והיא תיקנה ובצדק מר"ח אלול — לכ"ח אלול, הנה יכולים אנו להציע גם תיקון נוסף. א' דר"ה תק"ח חל ביום ג' ובמקום 'ביום ששי' יכולים אנו לקרוא 'ביום שני' ובכך לתקן תיבה אחת ולפתור את הבעיה. בעיה נוספת שמעלה המעירה היא בעיית עיתוייה של המגיפה. ידוע לנו על מגיפה גדולה שהיתה בירושלים בשנת תק"ח (פרי האדמה לר' מיוחס בכר שמואל, ח"א, דף מ"ב ע"ב), ואכן באיגרתו של ר"ג מסופר כי כמאתיים נפשות נספו במגיפה. עתה באה המעירה וטוענת כי מגיפות היו שכיחות אז בארץ־ישראל, אלא שלא מצאנו במקורות שום ידיעה על מגיפה בשנת תק"י, ואילו על המגיפה בשנת תק"ח וגם בשנים אחרות העדויות ברורות ומוצקות.

נקודה חשובה נוספת שמעלה המעירה בהקשר זה היא בעיית החכמים התורכים שנזכרו באיגרתו של ר"ג ואשר תאריכי פטירתם מהווים בעיה כרונולוגית. בעיקר חשוב לענייננו תאריך פטירתם של ר' אברהם ב"ר יוסף רוזאניש הרב הכולל של קושטא ור' יצחק רוזאניש מקושטא שעלו עם ר"ג באניה כפי שצינתי במאמרי הנ"ל.

לפי עניות דעתי חל בלבול גמור בפרשת זיהוים של הרבנים למשפחת רוזאניש

בעיקר על-ידי ההיסטוריון רוזניס ולא כאן המקום להרחיב בכך. ההסתמכות של המעירה על ספריהם של רוזניס וגאון יש בהם כדי להטעות, שכן קשה לספור את השיבושים שנפלו בחיבורים אלו. הערתה של המעירה כי לא ברור על איזה ר"א רוזאניש ישנו הספד בספר 'שארית יעקב' אינה נראית בעיני, שכן בהספד ישנם רמזים שהכוונה לר"א ב"ר יוסף רוזאניש רבה הכולל של קושטא ולא לרב אחר בשם זה (מדובר בהספד על 'הרב המובהק' כינוי החוזר לרב זה גם בתעודות או 'אברהם אבינו רועינו מר קשישא'. וכן נזכר שמתו באותו זמן 'ב' צדיקים... ב' צנתרות הזהב' ואנו יודעים שר"א רוזאניש ור' יצחק רוזאניש מתו בפרק זמן אחד כפי שנאמר באגרת שלפנינו — שארית יעקב, שם). אלא שמתוך כך עדיין אין בידינו ראיה על עיתוי מותו של ר"א ב"ר יוסף רוזאניש, דבר החשוב לנו לקביעת תאריך האיגרת. והנה מצאנו בפנקס פקידי ירושלים בקושטא (הנ"ל במאמרי הקודם ב'ציון') כמה עדויות המחזקות דעתנו כי נפטר בשנת תק"ח והן מסייעות בידינו לקביעת תאריך האיגרת:

(1) סוף אב תק"ח (73/ב'):

יקבלו מודעה שהרב המובהק ז"ל בא לחצר שלנו מידי עליתו לעיה"ק ואמר לפני כולם שהוא מקדיש את הספרים שלו לישיבת נוה שלום הקדש גמור... ישתדלו שיעשה רצון מורנו הרב ז"ל...

מהכינויים שנתנו לרב פקידי קושטא נראה לי כי הכוונה לר"א ב"ר יוסף רוזאניש, רבה של קושטא שעלה לירושלים ומת בה באותה שנה.

(2) ר"ח אלול תק"ח (73/ב'—א/B73):

קיבלנו כתבי פרטי העזבונות בפנקס התק"ח וגם ראינו הלחש כמתלהלה יורה זיקים... שעל כל נפשות מת צריכים להודיע לקושטא... לא היטו און לדברינו בצורה שהרב המובהק בישראל ז"ל נתבקש לישיבה של מעלה ולא היה לנו מכתב... ומפי אשה אחת שכתבה נספד כהלכה.

(אנשי ירושלים לא מיהרו להודיע על נפטרים כדי שימשיכו לקבל את התמיכה הכספית עבורם מחו"ל).

גם מקטע זה נראה לי שהכוונה למותו של ר"א ב"ר יוסף רוזאניש וגם רמז למגיפה יש בקטע זה משנת תק"ח.

עדויות חדשות אלו אף שאין בהם הוכחה ברורה, מצטרפים לדעתי לתאריך המוצק שהבאנו מן האיגרת על מותו של ר"ח בן עטר ומחזקות את הדעה שאכן האיגרת של ר"ג היא משנת תק"ח (את תאריך מותו של ר"א ב"א יוסף רוזניס בשנת תק"ח מקבל גם מ' בניהו, החיד"א, ירושלים תשי"ט, עמ' שמד—שמה).

בעיה נוספת שהתעוררה עקב הנסיון לשינוי תאריך האיגרת היא נסיון המעירה לקבוע שבאיגרת מדובר בביקורו השני של ר'ג בירושלים ואף כאן אין נראה לי הדבר: מן הביטוי 'ב'אגרותי הראשונים' אין להסיק אלא שקדמו לאיגרת זו (מסוף חורף תק"ח) איגרות נוספות מאז שעזב את ירושלים בתקופת החגים בשנת תק"ח. אלא שבאיגרת יש אסמכתא לכך שזהו ביקורו הראשון בירושלים, שכן הוא אומר: 'בשבת הראשון באו אלי כל חכמי ירושלים... כי חכמי האשכנזים אמרו לי כי כל החכמים דעתם לבוא ששמעו שמי מקושטא ומאנשי חברון שבאו לירושלים'. אילו כבר ביקר פעם בירושלים הרי יכלו לעמוד על טיבו בעצמם ולא נזקקים היו להמלצות חיצוניות. בעת ההגהה הגיעה לידי חוברת שחיברה מ' יזרעאלי¹¹ ובה מצויה הוכחה נוספת, כי תאריך האיגרת הוא משנת תק"ח. באיגרת נזכר 'הרב קוזעס מצפת', שנפטר אף הוא בשנת כתיבת האיגרת (סמוך לפטירת הרבנים לבית רוזאניש). הוא הוספד ע"י ר'ג שכן הכירו. כבר עמדו החוקרים על כך שהאיש הוא ר' בנימין קאזיס מצפת, שעלה לא"י מתורכיה. מכאן אף הסקנו כי ר'ג שהיה בצפת עם הגיעו לא"י¹². יזרעאלי מביא את דבר גילוי מצבתו של ר' בנימין קאזיס (כ"י ר' שלום גפנר), במערת קבורה בצפת; כתובת המצבה היא מיום 'ח' טבת תק"ח¹³. הנה כי כן מצטרפת אף עדות חשובה זו, להוכחת דעתנו, כי האיגרת נכתבה בסוף חורף תק"ח¹⁴. לאור גילוי מצבת ר' בנימין קאזיס, דומה שאין לפקפק יותר בתאריך האיגרת.

כאמור בעקבות קביעתי המחודשת בדבר האיגרת לשנת תק"ח, מתיישבות בעיות אחרות עליהם הצביעה המעירה בסעיף זה.

11 מ' יזרעאלי, אגרת תק"ח, הוצאת 'תקוה', ירושלים, טבת תשל"ח. אף שנעשה כאן נסיון נאה לסיכום בעיות האיגרת, הרי כמה מן הדברים שנכתבו בחוברת אינם מתיישבים עם המחקרים החדשים.

12 ציון מב, עמ' 114—115.

13 יזרעאלי, לעיל, הערה 11, עמ' 9.

14 אין להסיק מתאריך המצבה בוודאות שהאיגרת שלפנינו אכן נכתבה בחודש טבת תק"ח, כפי שכותב יזרעאלי, שם. יכולים אנו רק לומר שהיא מסוף חורף תק"ח וזמן מה אחרי פטירת ר' בנימין קאזיס.